

заједница, овај нови нормативни систем озбиљно сужава аутономију француског Управног права у односу са међународним јавним правом (стр. 13-14).

Поред утицаја ове интернационализације на француско Управно право, г. Г. Бребан посебно истиче да свој утицај још врши и чињеница да је Француска која је традиционално централизована од 1982. године ушла у процес децентрализације која се огледа у демократизацији локалних институција, проширењу њихових надлежности, смањењу контроле, размени службеника, добара и средстава, различитости Статута посебно за Нову Каледонију (1988) и Корзику (1991). Такође свој утицај имају и закон од 2. марта 1982. који регулише "права и слободe општина, департмана и регија", као и закон од 4. фебруара 1992. о "територијалној управи Републике". Господин Ги Бребан ту подвлачи да и поред извесног покајања и повлачења, децентрализација је ушла у стотине текстова и политичку и управну стварност Француске. У закључку ове уводне напомене г. Ги Бребан подвлачи: "Сувише је рано одговорити на питање које је постављено у оквиру једног саветовања поводом десетогодишњице реформе од 1982: "Да ли је децентрализација променила природу државе?" Али, "сигурно је да је ова реформа, сиюјена са интернационализацијом права, потпуно променила "le paysage administratif français", односно променила представу о француској управи (стр. 13-14).

Овај уџбеник има све одлике изванредног излагања теорије Управног права Француске у коме је изванредним познавањем, суптилно - на правом месту у излагању, коришћена и богата управно судска пракса француског Државног савета. Мора се још истаћи да је посебна одлика овог уџбеника то што је у одређеној мери, увек одмерено, не оптерећујући текст, коришћен и историјски и социолошки прилаз у приказивању Управног права, чиме је вредност овог уџбеника још наглашенија, јер представља нови вид уџбеника Управног права Француске, у коме је, поред правног метода излагања, примењен и социолошки метод, који је допринео да се лакше и боље сагледа и еволуција теорије Управног права и институција Управног права Француске.

др Драгаш Денковић

Милорад Екмечић, СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1790-1918, I-II, "Просвета",
Београд, 1989, 660+833 стр.

Када је пре више од седамдесет година настала заједничка држава Јужних Словена (Срба, Хрвата и Словенаца), као прва држава такве врсте на Балкану, постала је главна тема историчара, политичара и научника из многих других области (филолога, социолога, етнолога, географа). Појавила су се многа научна и популарна дела чија је тема била проучавање народа у југословенској држави, њихових међусобних односа и начина њиховог зближавања и сједињавања у једну заједницу. Интересовање за наставак и развој ове државе повећаће се нарочито после седамдесетогодишњице њеног оснивања, јер ће тада почети да се појављују први знаци сукобљавања међу народима Југославије и да се отвара питање основа заједништва у тзв. "првој" (период 1918-1945) и "другој" Југославији (период 1945-1988). Почеће интензивније да се проучавају национални покрети и тежње свих народа Југославије, да би се дошло до првих закључака о узроцима кризе југословенства и заједништва.

Академик Милорад Екмечић је том проблему приступио на посебан начин. Имајући пред собом богату домаћу и страну литературу о настанку југословенске државе, а будући и сам писац бројних колективних дела о заједници Југословена (нарочито *Историје Југославије*), одлучио је да приступи изради једне студије која ће не само осветлити сам чин сједињавања

словенских народа на Балкану већ и настанак и развој идеје југословенства и формирања појма народа или нација. Из тих побуда настала је 1989. године аналитичка али и синтетичка студија *Стварање Југославије 1790-1918*.

Већ и сам помало "провокативан" наслов одмах је изазвао интересовање најшире научне и културне јавности пошто се сматрало да идеја југословенства и њено претварање у стварност (стварање државне заједнице) представљају углавном продукт друге половине XIX века, настао под утицајем коначног сједињавања Немаца и Италијана у јединствене државе и њиховог сврставања међу државе које су имале водећу улогу у тадањој Европи (велике силе). Опште је познато када је дошло до уједињења у заједничку југословенску државу и како је то учињено. Ново су могле бити рефлексије уједињења на каснији развој заједништва и пишчеви погледи на кризу југословенске државе. Имајући то у виду, Милорад Екмечић је, са знањем врсног историчара наших народа, изузетно вешто развио теорију о југословенству у распону од више од сто година и детаљно осветлио читав њен развој, од формирања нација, преко идеје националне повезаности до потребе заједничког живота, посматрајући га у условима историјских чинилаца и утицаја.

Имајући у виду положај Јужних Словена на крају XVIII века (потпуна зависност од Турске и Аустријске царевине и постојање минимума личних слобода, док о политичким и националним готово да и није могуће говорити) писац почиње од доба просвећеног апсолутизма када, под утицајем рационалистичке филозофије и Католичке цркве, почиње да се буди свест народа о властитој постојању и потреби њиховог дефинисања као чиниоца у историји престога на коме живе. Зато је просвећеност узета као почетна фаза у буђењу националне свести. Њени зачетници код Хрвата и Словенаца су припадници католичког клера а код Срба Доситеј Обрадовић и први школовани Срби из Јужне Угарске. Значајан помак ка свести о националном постојању представљала је појава револуционарних покрета и акција народа у Османском царству и покушаји ослобађања Срба и Црногораца. Међутим, то је било још увек далеко од било какве идеје југословенства. Сви ови догађаји су више представљали резултат политичког и економског положаја и тежњи за слободнијим животом него за стварањем националних заједница (држава). Све догађаје до краја тридесетих година XIX века писац ставља у општи оквир веровања Јужних Словена да својом бројношћу и везама с тадањим силама (Аустријом, Русијом и делимично Француском) могу доћи до својих националних права и да све тежње могу остварити у склопу европске културе. Посматрајући тај развој као кретање ка западу, Екмечић је морао доћи до закључка да су се наши народи, "уместо да се зауставе у Лондону, докле им је Доситеј Обрадовић 1783. купио возну карту, обрели... у северноирском Лондондерију где их је кочијаш историје оставио". На овако сликовит начин приказан је развој свих наших народа, како на подручјима под Аустријом, тако и на оним под Турском. Једноставно речено, процес буђења националне свести био је спор па се све кретало око надања у слабљење владајућег режима Турске или у промене у феудалној Европи иако су ствари другачије стајале после Бечког конгреса, Наполеоновог пада, стварања Светог и Четворног савеза и за време феудалне реакције.

Нову етапу националног буђења, према писцу, представљало је време од тридесетих до шездесетих година XIX века. Најпре се појављује либерални покрет, оличен пре свега у тзв. "либералном католицизму" код Словена на западу (под утицајем италијанске политичке организације "Млада Италија" и Мацинија), који се шири и на просторе централних области где се први пут видно разазнају неки облици покрета. Пре свега, истиче се појава грађанског друштва у Србији и прве политичке пропаганде на основу *Начертанија* с тежњом за повезивањем Срба изван аутономне Србије са уставобранитељским режимом у Србији. Нису запостављена ни превирања

у Босни настала као последица борбе за феудалну аутономију као и њен слом султановом акцијом у извођењу Омер-паше Латаса. Кретању у Црној Гори видан печат дали су владика Петар II и кнез Данило настојањима да Црну Гору уведу у ред балканских држава.

Посебан вид националног буђења, по Екмечићу, представљају културни покрети, пре свега илирски покрет, и борба и деловање Вука Караџића у српским земљама под Аустријом. Иако паралелни и у много чему сродни, они су све више истицали национално биће Хрвата и Срба и битно утицали на њихово држање у револуционарним догађајима 1848-1849. Тим догађајима и тежњама Јужних Словена да реше своје национално питање посвећена је посебна пажња, нарочито због истоветних тежњи њихових суседа Италијана и Мађара, као и Пољака. Познати исход тих догађаја, у којима су отворено дошли до изражаја судари националних интереса Мађара и словенских народа (Хрвата и Срба), захваљујући деловању пре свега Аустрије, а затим и царске Русије, прекинуо је, по мишљењу писца, за дуже време све националне активности. Феудална реакција је замењена конзервативним режимом и апсолутизмом над народима у Хабзбуршкој монархији а повратком Обреновића на власт у Србији привремено је ограничен рад на националној пропаганди међу Јужним Словенима.

Друга половина XIX века испуњена је напорима за обнову националних покрета, пре свега кроз институције политичких организација (партија или странака) а затим изградњом војне организације (војске) и унапређењем школства. То је све требало да доведе до потпуног формирања нација и стварања могућности за остваривање националних програма. Водећу улогу добиће организације које у свом имену имају назнаку либерала и оне које у своје програме уносе идеју уједињавања народа у мешовитим срединама. Због повећаног утицаја европских токова (уставне слободе у Аустрији 1860/61, сједињавање Италије) раздобље 1860-1875. донеће видне промене код Срба у Кнежевину Србији, код Хрвата до настанка аустроугарске државе као и код народа у склопу Турске царевине. Све промене теже ка већим слободама и добијању широких аутономних права (питања преуређивања Аустрије и Турске) или повезивању у широку асоцијацију балканских народа (идеја српских социјалиста о балканској федерацији) или обједињавању српских земаља под Турском и Аустријом и њиховој повезаности са аутономном Србијом (идеје Уједињене омладине српске). Пошто су центри таквог деловања делимично били и изван нашег простора (Цирих, Беч и Петроград) повремено је долазило до судара националних интереса наших народа и европских идеја. Као посебну појаву тога времена писац истиче јачање клерикализма и покушаје Католичке цркве да одреди појам нације и отпочне изграђивање националне свести преко постојећих институција (цркве, католичких редова па чак и разних друштава). У то се уплиће тежак положај сељаштва чија ће беда довести до сељачких буна и устанака који ће дати печат осамдесетим годинама и, мешајући се са покретима балканских народа, довести до Велике источне кризе 1875-1878.

Наши народи под Турском тежили су ослобођењу и формирању самосталних држава, док су Словени у Хабзбуршкој монархији тежили добијању политичких права како би активније учествовали у парламентарном животу (у Бечком и Пештанском сабору и у локалној самоуправи) и ширењу црквене и школске аутономије на аутономију словеначких и хрватских земаља у Аустрији и Угарској. Томе су се противиле велике силе, пре свих Аустро-Угарска и Русија које су још 1873. почеле да иза леђа наших народа кроје карту Европе. Проблем "болесника на Босфору" решаваће двостраним споразумима о подели интересних сфера, а на покрете наших народа гледаће из угла сопствених интереса. Из тога ће настати многе тешкоће у борби Србије и Црне Горе, а посебно народа Босне и Херцеговине у којој ће се, у појединим тренуцима, сударити са својим интересима Кнежевина Србија, Црна Гора, Русија и Аустро-Угарска. Компликације ће настати и када се рат

пренесе на суседне области - Бугарску, Саншак и Косовски вилајет јер ће почети да се оспоравају права нашим народима да се шире и ослобађају своје сународнике у појединим турским областима. Тачку на овакве тежње требало је да стави Берлински конгрес чијим је одлукама Југословенима стављено до знања да је њихова судбина у рукама великих сила и да се национално питање може решавати само уз њихову помоћ и сагласност. У пракси је то довело до аустрофилске политике Србије, балансирања Црне Горе и кнеза Николе између Русије, Аустро-Угарске и касније Италије. Код наших народа појавили су се Хаџбуџурцима јача национално-клерикално опредељење политичких група а решење националног питања види се у склопу двојне монархије. У јужним деловима Балкана јачаће утицаји Грчке и Бугарске па ће, уместо заједничког деловања на рушењу турске власти, почети сукоби између Срба, Бугара и Грка. Можда ће се у најтежем положају наћи народ Босне и Херцеговине након окупације, јер ће се ту преплитати сукоби око превласти између Аустро-Угарске и ослабљене Турске, у току којих ће се једна заостала област полако претварати у модерну католичко-православну, односно исламску земљу.

Сва та кретања доводила су и до унутрашњих немира. У Србији су се они огледали у односима између радикала и Обреновића, а у Црној Гори у покушајима да се ограничи власт кнеза Николе и изгради модерна држава. Извесне промене се наслућују и у хрватским и далматинским крајевима појавом Омладинског покрета и обнављањем неких старих партија (праваша и Народне странке). На просторима Словеније и Босне и Херцеговине појачано делује Католичка црква.

Уласком у XX век, идеја југословенства коначно ће се уобличити, углавном кроз израстања националних организација као што су Народна одбрана, Јадранска стража, Млада Босна, затим кроз деловање покрета младих у Црној Гори, јачање политичко-пропагандног деловања на просторима јужних области (Косово и Метохија) и кроз повезивање са Македонским револуционарним покретом и Младотурцима. Ова кретања пратиће појава нових политичких странака, њихова заједничка делатност у појединим крајевима (деловање хрватско-српске коалиције 1905-1911) и политичке промене - од династичких у Србији 1903. до слабљења ауторитета Угарске у Хрватској и рушења феудализма у Турској 1909. године. Велика је улога омладинског покрета (1903-1914) преко кога је "у потрази за богатством, цела једна генерација доживела грозницу а злата нашла није". Тада још не.

Пролазећи кроз нову фазу друштвених промена, наши народи делимично узимају ствар у своје руке и на површину избијају многе личности које ће давати печат своме времену - од Милована Миловановића и Николе Пашића до браће Радић, Корошеца, Крека, Супила и вођа српско-хрватске коалиције чија ће делатност оставити дубоки траг у историји наших народа и доста учинити на разјашњавању тежњи и циљева националних покрета. Да није било новог мешања Аустро-Угарске у балканске ствари (царински рат, анексиона криза, уплитање у балканске ратове), налажење заједништва би било олакшано и отварало би перспективу за заједничко политичко деловање у решавању националног питања. Уместо тога, дошла је 1914. година која ће, по Екмечићу, бити преломна. Тада ће први пут сви наши народи морати да се јавно определе у односу на рат Аустро-Угарске са Србијом и Црном Гором и изјасне се о својој кривици за сарајевски атентат, као и о жељама Југословена за престанком стране власти и својим уједињењем. Тада су на површину морале избити све националне - боље рећи - националистичке побуде код Словенаца и Хрвата за стварањем самосталне државе у склопу преуређене Аустро-Угарске, као и погледи Католичке цркве о потреби стварања јединствене државе свих балканских католика и одупирања утицају православља. За спречавање остварења идеје јединства

Јужних Словена почињу се користити и муслимани на просторима Босне, Косова и Македоније као и Арбанаси.

Деловање Србије и Црне Горе током рата 1914-1918. у правцу не само ослобођења него и уједињења Јужних Словена на готово целом етничком простору Подунавља, Далмације и централних балканских земаља, доживљавање се различито. Срби и Црногорци су у томе видели остварење вековног сна о јединственој држави, док су Јужни Словени из Аустро-Угарске који су живели у емиграцији (углавном окупљени око Југословенског одбора) то схватили као могућност јасног дефинисања свог идентитета и остварења тзв. "државотворног права" на самосталност и неке врсте заједништва у зависности од исхода рата и кретања у светској - боље рећи - европској политици великих сила. Због тога се питање сједињавања почело озбиљно разматрати тек крајем рата (Крфска декларација 1917) и после уласка САД у рат, односно када се назирао његов крај. Не треба заобићи ни добро знане чињенице о покушајима Ватикана и аустријски одређених југословенских политичара да остваре своје уске интересе о чему сведоче рад Југословенског клуба у Бечу и његова Мајска декларација као и инсистирање код Савезника да се преуређењем Аустро-Угарске спречи ширење Србије и Црне Горе. Слом Хабзбуршке монархије и појава Народног вијећа дали су шансу за превазилажење одређених супротности у гледањима на уједињење наших народа.

Међутим, ток Женевске конференције (1918) показао је да се многе ствари нису помакле од почетног положаја - видно изражене националне тежње, тражење властитог места у будућој држави и још увек тешко одрицање од навика стечених у Хабзбуршкој монархији. Зато је акт о проглашењу заједничке државе од 1. децембра 1918. године прихваћан углавном због потребе да се сачува територија пред налетом Италије, као и због покушаја Аустрије и Угарске да задрже неке територије. Осим тога, прихватити нову државу било је неопходно да би оне стекле легитимитет код Савезника пред конференцију мира. Без обзира на све то, борећи се са свакодневним тешкоћама, не увек једнако успешно, снаге заједништва су, уз огромне напоре и жртве, довеле до остварења вишевековног сна, до повезивања простора који су делила два царства. Стварање Југославије представља врхунац дуготрајне борбе и најважнији догађај, прекретницу у историји Јужних Словена. Од тада је све другачије, ништа више није исто, ни изнутра ни споља.

Због тога Милорад Екмечић на крају поставља полемичко питање колико је стварно Југословена желело стварање заједничке државе, а колико не, и да ли је Југославија пре плод деловања политичара и политичких комбинација него стварно израз жеље за решавањем националног питања. Одговор на овако смело питање писац тражи у испитивању стања у земљи. Долази до закључка да је већина народа била за заједничку државу не интересујући се много за будућу власт. Народ је тиме показао да јасније од многих политичара разликује државу као друштвену организацију од државне власти или односа у држави. То је одлика великих народа са изграђеним смислом или осећањем државности. Сваком Немцу, Французу или Италијану важнија је држава од односа у њој; ако је незадовољан њима - бори се да их промени, али никада му не пада на памет да руши државу. Такви су углавном били југословенски народи после Првог светског рата. Борили су се за стварање заједничке државе а њено унутрашње уређење су препустили договору политичара.

Разумљиво је да је идеја југословенства била различито прихваћена у појединим крајевима (најлошије у Македонији, затим у Словенији, муслиманском делу Босне и Хрватској, осим Далмације) у зависности од деловања и утицаја различитих чинилаца и схватања потребе за заједничком државом. Чак је дошло и до оружане побуне на подстицај из Италије ("Божићна побуна" у Црној Гори). Због тога је морало да долази до догова-

рања а тиме и попуштања, па је на месту пишчев закључак да су победници у рату (Срби и Црногорци) били губитници у односима с другом страном (Хрватима, Словенцима и муслиманима из Босне који су до пред крај рата били на страни њихових противника а у нову државу ушли из посебних интереса). Тако је од почетка клијало семе раздора, које ће касније, нарочито после плебисцита у Корушкој и уговора о разграничењу с Италијом, стално нагризати државу и њено јединство. За неповољне исходе увек је оптуживана Србија због своје тобожње незаинтересованости или равнодушности када су у питању северна и западна граници Југославије. Оптуживање Срба, односно Србије, заснивано је на водећој улози коју је Србија имала у рату и стварању заједничке државе. Та улога је касније проглашена великосрпском хегемонијом. Иако страног порекла, оваква теза је прихваћена и у југословенској средини и била стални узрок кризе југословенске државе све до 1941. године, знатно слабећи њену одбрамбену способност.

На сва питања академик Екмечић се труди да одговори пре свега са становишта струке, руководећи се историјском истином или трудећи се да је открије. При том не избегава разматрања ни са становишта других наука, пре свега политичких и социолошких. То најбоље показује приказ настанка и развоја идеје југословенства. Екмечић је добро уочио да је она почела да јача нарочито када је у први план стављано оно што је заједничко, што спаја (језик, нарочито за време деловања Вука и Гаја) а потискивано или занемаривано оно што је различито, што раздваја (на пример, религија). Чврстина идеје југословенства зависила је од тога који ће чинилац преовладати.

Народ или нација налази се између њих. Односи између народа су били тешњи када се језик сматрао основним обележјем народа или нације. Због тога је Екмечић дошао до закључка да се идеја југословенства могла ослањати само на културу која је отварала нове видике. Само на тој основи могуће је свако повезивање. Понирући у истраживања, неизбежно је морао доћи до везе између културе и демократије као посебног вида културе (политичке културе). Зато није случајно идеја стварања заједничке југословенске државе сазрела најпре у Србији која је, по Екмечићевом мишљењу, после 1903. постала једна од најдемократскијих земаља у тадањој Европи. Основи таквом развоју постављени су још 1888. године, будући да нема слободног народа нити слободне нације без слободних људи. Напротив, југословенска идеја је потискивана а односи између народа су се хладили када је вероисповест поистовећивана с народом јер религија не омогућава слободно опредељивање. Занимљиво је да је то чинила црква која је званично интернационалистичка и највише централизована и за коју национална припадност нема значаја (католичка).

Гледано у целини, дело Милорада Екмечића представља крупан допринос нашој историографији. Његове су вредности многуоструке. Оно не само да представља до данас најпотпуније, најсвестраније и најпродубљеније дело о стварању југословенске државе, већ омогућава и даља упоредна трагања. Богат научни апарат (бројне фусноте) и обимна литература и историјска грађа показују сву озбиљност приступа академика Екмечића делу а истовремено, најбољи могући начин. Када није имао одговарајуће студије проблема на које је наилазио, сам је вршио потребна истраживања и тако попуњавао празнине у нашој литератури. Због тога је ово његово несумњиво до сада најбоље дело које потврђује да је и наша наука способна за велике захвате у основним истраживањима. Једном речју, дело на нивоу европске науке, чија појава представља празник науке и културе.

Мирослав Милојевић